

VITA

A világpiaac és a magyar közgazdaságtan

A közgazdaságtan mainstreamjét - világramát - a második világháború utáni fél évszázadban Samuelson nyomán az axiomatizált, matematikai nyelven megfogalmazott és mennyiségi eredményekre törő irányzat jelentette. Ez hazánkban mindig is jelen volt, s mindig a kisebbséget jelentette.

Az évtizedforduló hazai egyetemi reformjainak hatására az elméleti érdeklődésű hallgatók többsége tanulja már ezt az iskolát, oktatóik nagyobb részét azonban lekötötte az új nyelv megtanulása. Értik, de a nemzetközi piacokon is megjelenő - publikált - új eredményekre e téren továbbra sem sokan képesek.

A teljesítmény méréséről

A formalizált eljárások áttörését George Stigler és társai¹ cikkével szokták szemléltetni, aki kimutatta: míg 1962-63-ban a közgazdaságiként jegyzett cikkek 34 százaléka alkalmazott matematikai módszereket, addig ez az arány 1989/90-re 94 százalékra nőtt. A történetnek azonban itt nincs vége: a kilencvenes évek második felének vezető lapjait lapozgatva ez az arány 50-60 százalékra csökken.

Az 50-60 százalékos formalizáltsági arány nem azt jelenti, hogy a cikkek felében semmilyen formalizált eljárás nincs, hanem azt, hogy a mennyiségi módszerek többnyire valamilyen inherens, a módszertanon túlmutató közgazdasági problémát tárgyalnak, a Quarterly Journal of Economics 2000. februári számában például a privatizációt Közép-Európában. Olyan mérvadó lapok, mint a svájci Kyklos vagy az Economic Journal 1999-ben kimondottan a szerkesztőségi politika rangjára emelték a gyakorlati relevancia iránti igényt. A chicagói egyetem lapjában, a Journal of Political Economyban megjelent cikkében Lee Ohanian² arra vezeti vissza a bukott elméletek gyakori újjászületését tudományunkban, hogy a formalizált közgazdaságtan nem tudott operacionálizálható gazdaságpolitikai elméletet kialakítani. A cambridge-i egyetem lapjában nemrég megjelent elemzés³ ismeretelméleti alapon kétségbe vonja még azt is, hogy formalizált eljárásokkal egyáltalán lehetséges gyakorlati jelentőségű következtetésekre jutni.

A formalizált módszerek túlsúlyra jutásával azonban nem ült el a módszertani vita, amelynek tárgya kezdettől fogva az, mennyiben indokolt a természet-, a társadalom- és az élettudományokat egyazon - kvantitatív - módszertan alapján művelni.

A közgazdaságtanon belül maradván egy reprezentatív kötet⁴ jól szemlélteti a lehetséges álláspontokat. Az egyik irányzat - E. Malinvaud és A. Jacquemin - azt hangsúlyozza, hogy csak az önálló elméleti kutatás lehet eredményes, amiből nem vezet egyenes út a gyakorlati tanácsadás felé. A gyakorlat egyre összetettebb, az elmélet egyre specializáltabb és elvontabb, így legfőképpen utólag tud (ha akar) válaszolni a gyakorlat igényére; a mellékhatásokra azonban sokszor eleve nem is lehet tekintettel (absztrakciós szintje miatt). A másik irányzat - e kötetben Bruno Frey és Barry Eichengreen - a közgazdaságtant a nap és sugarainak küllős szerkezetű képződményeként írja le. Itt van egy bizonyos közös alap, amiből egymáshoz nem kötődő, egymásra nem reflektáló sugárirányban szétterülő irányzatok fejlődnek, a maguk útját követve. Végül a harmadik irányzat képviselői - e kötetben a Nobel-díjas Robert Solow és az angol Királyi Közgazdasági Társaság amerikai személynéző főtitkára, Richard Portes - azt emelik ki, hogy az elmélet által kialakított szemléleti keret és eszköztár az egyetlen iránytű 180 nemzetgazdaság és számtalan részletkérdés rendszerezett áttekintéséhez. Szerintük az elméleti felismerésekből viszonylag közvetlenül adódhatnak gazdaságpolitikai, szemléleti és módszertani ajánlások, sőt hasznos útmutatás más alapon nem is adható.

Bármely iskolához tartozzék is valaki - s hazai szerzők közül is lehet sorolni példákat - fennmarad a kérdés: mire valók a tudományos modellek, igaz-e, hogy mint Northover⁵ fogalmazza, a formalizált eljárások csak a kifejtés esztétikumát szolgálhatják, tartalmi ismereteket nem közvetíthetnek? Ez valószínűleg szélsőséges vélekedés, hisz szinte nincs olyan közgazdasági kategória és feladat, ahol ne a mennyiségi kérdések lennének perdöntőek. Sok esetben a kijelentések valóságértékét, de a felvetések és a magyarázatok jelentőségét is épp a kvantitatív összefüggések döntik el.

A formalizált módszerek mellett szól az, hogy általuk a természettudományokban szokásos prediktív megállapítások és ellenőrizhető megállapítások tehetőek. E tekintetben újabb elemzések ismételt kimutatták,⁶ hogy a közgazdaságtan e követelményeknek egyre kifinomultabb eszköztára ellenére sem tudott maradéktalanul megfelelni. Ha a Nobel-díjasok által is vezetett LTCM befektetési alap 1998. szeptemberi csődjére gondolunk, ez nem is olyan meglepő.

A számomra legmeggyőzőbb álláspontot az Economic Journal egyik szerkesztője, Roger Backhouse⁷ fogalmazta meg. Könyvében kétfrontos harcot folytat egyfelől a kizárólag kiszámítható, formalizálható eljárásokat pártoló - és a fejlett országok elméleti tanszékein egyeduralkodó - főáramlattal szemben, másfelől a tudományt pusztá diskurzussá lefokozó McCloskey/Hahn-féle hermeneutikai irányzat ellen. Empirikus visszacsatolás híján semmit sem tudunk az egyes elméletek relevanciájáról. Formalizált eljárásokkal időnként lényeges felismerésre jutottak, például fenntarthatósági kérdésekben. Másfelől az sem biztos, hogy az a releváns, ami kiszámítható. Még inkább kétséges, hogy az a legújabb és a legfontosabb, amire már mások amúgy is adatokat gyűjtenek. Nagy a veszély tehát, hogy a számítástechnika technikájából adódó adatigény és kérdésfeltevés vagy az éppen hozzáférhető - előállítható - adatbázis határozza meg az elemzés tárgyát és végeredményét egyaránt.

A relevancia, a gyakorlati alkalmazások iránti igény azonban a „matematizáló” korszakban sem veszett ki a közgazdász szakmából. Ezt mindennél jobban mutatja az angol közgazdasági társaság lapjában nemrég megjelent impakt faktor szerinti elemzés⁸. Eszerint a messze legtöbbet idézett folyóirat a Journal of Economic Literature, amely lényegénél fogva egyfajta

hírdverő szerepre vállalkozott. Az egyes résztémák legjobb művelői írnak egy-egy területről, „bárki” számára hozzáférhetően. Például itt írt Assar Lindbeck⁹ a svéd modellről, Anne Krueger¹⁰ az IMF és a Világbank időszerűtlenségéről, s Kornai János¹¹ a magyar modellről. Tanulságos lenne megvizsgálni, hogy a hazai folyóiratokban mekkora ennek a lapnak az idézettsége, vagy hogy tananyagokhoz milyen mértékben hasznosul (akár közvetve, hivatkozások formájában).

A 4,8-as impakt faktorú JEL után a formalizált elemzések fellegvára, az Econometrica következik, 3,2-vel. Az ezt követő két tucat legidézettebb folyóiratban olyanok szerepelnek, mint a Journal of Economic Perspectives, ami létrehozása óta eleve gyakorlati irányultságú, a Journal of Accountancy Economics, a gazdaságpolitikai fórumként ismert Brookings Papers on Economic Activity, az Economic Geography, a Journal of Environmental Economic Management, vagy a klasszikus szovjetológiai cikkeket közlő Post-Soviet Affairs. Megjegyzendő, hogy a vezető 30 lapban nem szerepel a több hazai elemzésben is sarokpontnak tekintett European Economic Review és a Scandinavian Journal of Economics, amelyek legnagyobb részben absztrakt elméleti munkákat közölnek.

Ezzel szemben az európai mércének számító, hagyományosan vezető Economic Journal tavaly külön foglalkozott olyasféle témákkal, mint a kísérleti közgazdaságtan, a minimálbér hatása, a válás közgazdasági problémái vagy a számítógépes kereskedés közgazdaságtana. A magyar közgazdaságtant tehát alaptalanul éri az a vád, hogy fő baja az lenne, hogy nem eléggé elméleti/elvont kérdéseket taglal. A piac tényszerű felmérése szerint, ha van bírálni való, inkább az, hogy amit művelünk, ma már nincs nagyobb mértékben jelen ezen az élvonalbeli piacon, mint az ország a világkereskedelemben - a 30 vezető lapra vonatkozó felmérés szerint 0,84 százalékban. A megfelelő lengyel adat - lakosságszám-arányosan - 3 százalék (az idézett felmérés szerint). (Figyelem! Ez nem a teljes tudományos világpiac, hanem az elméleti lapok krémje; a hivatkozási arányok sem abszolútak, hanem erre a körre vonatkoznak.)

A magyar közgazdaságtan megváltozott helyzetét mi sem mutatja szemléletesebben, mint a megváltozott publikációs gyakorlat. Míg korábban - a terület politikafüggősége és a kiterjedt formális és informális cenzúrázás hatására - általánosnak volt mondható az az eljárás, hogy előbb a hazai piacon „mérettettek meg” a szerzők, majd újabb műveiket idegen nyelven is megjelentették, lefordították, mára a helyzet megváltozott. Ahogy a List Frigyes-Kossuth Lajos-féle hagyományra rációlván az elmúlt negyedszázadban a kifelé forduló, eleve a világpiacra termelő vállalatok és nemzetgazdaságok bizonyultak sikeresnek, úgy mára a kutatásban is ez vált meghatározóvá. Mi több: a túlélés feltételévé.

A nyolcvanas évek eleje óta erősödő intézményes alulfinanszírozásra a tudományos közösség kétféleképp válaszolt. Elsősorban a fiatalabbak - a helyzetet reménytelennek látva - a külföldi munkavállalást választották. A metropolisban megszerzett képességeiket ott is kamatoztatják. A kilencvenes évtizedben ez - a Ph.D. generáció számára megnyílt külföldi képzés révén - tömeges exodusra vezetett. A visszatértek túlnyomó része a nyugati egyetem formális követelményeinek teljesítése nélkül jött haza, hisz annak az itthoni viszonyok közt, a hazai terepen nem lett volna többelthozama. Jelentős, gazdasággal vagy azzal is foglalkozó befutott szerzők részben vagy egészében külföldre mentek (menekültek).

Az alkotók másik része - főképp a középgeneráció és az idősebbek - nemzetközi kapcsolataik aktivizálásával védtek ki az alulfinanszírozás hatását. Ennek már a nyolcvanas évek eleje óta természetes követelménye az, hogy a kutatási eredményt publikálják, lehetőleg először világnyelven (gyakorlatilag angolul). A rendszerváltozás óta elsősorban az Európai Unió programjai, de más nemzetközi szervezetek, alapítványok, egyetem- és intézeti közötti együttműködési megállapodások jártak publikációs kényszerrel. Ez az - időnként koloniális elemeket sem nélkülöző¹² - új munkamegosztás és kényszer egyfelől erőteljesen megnövelte a kínálatot, másfelől - már csak a nagy számok törvénye és a nyugati minőségbiztosítási követelmények miatt is - a magyar közgazdaságtan korábban soha nem látott mértékben lépett ki a tudomány világpiacára. Ez mind a szerzők körét, mind a külföldi megjelenések számát tekintve egyértelműen dokumentálható.

Ha a tudományos eredményeket nem szűkítjük le - az amerikai divatáramlatot követve - a folyóiratcikkekre, hanem elfogadjuk azt a régóta ismert és ma is dokumentálható tény, hogy a könyvek élettartama inkább egy évtized, míg a cikkeké egy-két év, a helyzet lényegesen jobb, mint a fenti impakt faktoros vizsgálat alapján látható.

Az ország fokozatos gazdasági és kulturális nyitása a lehetőséget, a pénztelenség a kényszert teremtette meg a világpiacra lépéshez. Ezt a folyamatot mennyiségi és minőségi értelemben egyaránt figyelemre méltónak mondhatjuk, a közélet egy részében szokásossá vált lekicsinylésére nincs reális alap.

Mint a kelet-európai országoknak a közgazdaságtan második világháború utáni fejlődésében játszott szerepét bemutató összehasonlító projekt vizsgálataiból kitént,¹³ a magyar közgazdászok - részint (1947-57 között ez kizárólagos jelleggel volt így) a külföldön élők révén - folyamatosan jelen voltak a világ szellemi vérkeringésében, mégpedig az ideológiai kényszerubbony ellenében is. Ez a sorstárs országokénál lényegesen nagyobb mértékű volt egészen a rendszerváltozásig. Az elmúlt fél évszázadot hazánkban a főirány és a hozzá kötődő módszertanilag igényes elemzések viszonylag kis súlya, ugyanakkor a gazdasági intézmények, a világgazdasági folyamatok és a vállalati gyakorlatot elemző, szociografikus irányzatok erőssége jellemezte. Ezért hazánkban a módszertani vita jelenleg ellenkező előjellel folyik ugyanazon tartalmakról és eljárásokról, mint a világáramban. A hazai szerzők közül Kornai János munkássága váltotta ki a legnagyobb - mérhető - hatást olyan értelemben is, hogy a főáram folyóiratai, kiadói és művelői folytonosan reflektálnak a rendszerváltozás fölvetette, elméleti értelmezésre szoruló vagy azt lehetővé tevő kérdésekre, használják az általa kialakított fogalmakat és elemzési eredményeket saját munkájukban.

Mennyiségi értelemben a világpiacra lépés azt jelenti, hogy korábban - így a két háború között, vagy épp az első világháború előtti aranykorban - nem ismert létszámban jelennek meg magyar szerzők a tudomány világpiacán. A világ vezető kiadóinak katalógusait böngészve, vagy a nagy nemzetközi közgazdasági folyóiratok ismertetőit tanulmányozva manapság szinte nem is lehet olyan példányt a kézbe venni, ahol kötet szerzőként vagy épp recenzensként ne szerepelne honfitársunk. A realitásokat - azaz az országméretet, a finanszírozást, a hasonló nagyságú és fejlettségű versenytárs országok teljesítményét, a nemzetközi belépési korlátait, a szabad kutatások számára adott idő viszonylagos rövidegét, a nemzetközileg kompatibilisen képzett korszerűtlen beérési idősükségletét - figyelembe véve ez nem csekély eredmény.

S ha csak nem szegődünk - neológ buzgalommal - a bevezető közgazdasági kurzusok szűk elméletfelfogásának rabjává, azon sem kell szégyenkezni, hogy honfitársaink gyakrabban jelennek meg azokon a részpiacokon, ahol amúgy is hosszabb ideje kutatnak: a rendszerváltozás gazdaságtana, az ágazati gazdaságtanok és a vállalat-gazdaságtan piacán. Hiszen a mainstream-konform elmélet a hazai tudományos termésnek sem épp a meghatározó többsége. A tudományos tőkefelhalmozás jellegét figyelembe vevő piacra lépési stratégia helyes, mi több, ez az egyedül lehetséges.

Ugyanakkor az elmondottakat nem indokolt úgy lefordítani, hogy a magyar közgazdászok a nekik meghagyott piaci réseken a tisztas középészert próbálják meg elérni. Ha a Festschrift jelez valamint - például, hogy egy tucat tudós társát ünnepli, hogy

találnak kiadót, hogy betartják a határidőt, hogy itt egyfajta belső szelekció elkerülhetetlenül végbemegy -, akkor bizony a magyar közgazdászok tiszteletére született gyűjteményes köteteket nem a műfaj szabta korlát mellőzésével, az impakt faktorról, hanem az ott megjelenést vállalók teljesítményével értékeljük. A közelmúltban két kollégánk, Kornai János és Bródy András tiszteletére is jelent meg Festschrift, nemzetközi kiadónál.¹⁴ Hasonló elismerésben - a maga módján ugyancsak a kor színvonalát megjelöltő - Heller Farkas és Navratil Ákos ismereteim szerint nem részesülhetett.

Kivérezve

Ez az egybevetés a magyar közgazdaságtan további sajátosságára hívja föl a figyelmet. Ha a korábbi időszaknak az volt a jellemző képlete, hogy a nemzetközileg sikeres és elismert közgazdásznak feltétlenül és tartósan el kellett hagynia az országot, akkor ez mára már nem feltétlenül van így. A korábbi időszakban az oly eltérő szellemiségű közgazdák, mint Káldor Miklós és Balogh Tamás egyfelől, és Bauer Péter meg Balassa Béla másfelől, de Scitovsky Tibor vagy Lámfalussy Sándor is az országtól elszakadva és más szellemi közeg integráns részévé válva tudott csak befolyásra és szakmai elismertségre szert tenni. Ezzel szemben manapság Kornai, Bródy, Augusztinovics vagy más kollégánk ismertsége, megjelentetése, meghívása, idézettsége, elfogadottsága egyáltalán nem függ attól, hogy épp itthon alkotnak-e, vagy külföldön.

Persze, a tűz közelében lenni ma sem hátrány, akár nemzetközi szervezetekről, akár nagy egyetemekről van szó, de a korábbi időszak jellemző dezintegráltsága megszűnőben van. Ez a hazai és a nemzetközi mércék közeledését és eredményezi, már csak azért is, mert itthon a világpiacra írt művek jelennek meg. A gondot sokszor épp az jelenti, hogy a dupla munkához nincs se pénz, se energia, se - a közélet érdeklődése által táplált - készlet.

Ennek a helyzetnek, valamint az egyetemi szintű képzés kiterjesztésének velejárója az oktatói-kutatói mezőny kettészakadása, amit a közönyvűtárok elrettentő állapota és egyre reménytelenebbé váló helyzete csak súlyosbít. Kevesen tudják azt, hogy ma már a közgazdasági diplomák tizede származik a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemről, így az intézmény állítólagos elitizmusát leleplező és felpanaszoló írásművek jórészt célt tévesztenek. A legnagyobb közgazdászképző ma a Gödöllői Szent István Egyetem.

Ha a főiskolai szintű közgazdasági képzést és a nagyszámú másoddiplomást is figyelembe vesszük - ez ugyancsak kiterjedt kör -, a helyzet még határozottabb kontúrokat ölt. A jórészt az egykori polgárd. tanszékekre épült és üzleti gyorstalpalókkal kiegészített „gyakorlati képzés”, valamint az eredendően más profilú egyetemeket fölhabosító közgazdász-képzés teljesen jogos demokratikus és munkapiaci igényeknek felel meg.

Ugyanakkor a nemzetközileg versenyképes közgazdasági egyetemi szintű képzés alapfeltételei is gyakorta hiányoznak, érte ezen a könyvtárak által beszerzett - és különösen az oktatók és a hallgatók által valóban forgatott - szakirodalmat. Az egyre szélesebb nemzetközi kínálat egyre szűkösebb, egyre többször és rosszul megszuirt választékszelete jut el az új intézményekbe. A standardizálás jogos igénye, a nagy létszámú évfolyamok vizsgáztathatósága a más-más szerző által jegyzett, de tartalmilag mégis egyentankönyvek uralmához vezet. Az önálló irodalomfeldolgozás az oktatók számára sem követelmény. Ezt mutatja az új intézmények statisztikailag nehezen érzékelhető jelenléte a hazai és még inkább a nemzetközi tudományos piacon. A saját kiadású jegyzeteket szokás szerint mellőzve különösen szembeötlő ez a szakadék.

Ezzel bizony, akarva-akaratlanul, a perifériaországokból jól ismert duális struktúrákhoz jutottunk. A tananyagokban a csereszabatoság miatt elkerülhetetlenül „ugyanazt” tanítják. A nagy létszámok mellett az oktató, ha akarna, sem kutathat, főleg ha három állásból tudja csak eltartani a családját. Így pedig az elemzés első részében bemutatott csúcsteljesítmények, bár a világban mindenki számára elérhetőek, a valóságban a közgazdász-társadalom számára az országon belül egyre kevésbé jelenhetnek meg - gyakorlati értelemben.

Aggasztó és intő jel, hogy az elmúlt két évtizedben a tudományos utánpótlás újratermelése nem történt meg. A befutott szerzők egy része pályát váltott, más részük befutotta a maga karrierjét, de mögöttük nemigen látható az oroszlátkörmeit mutató új tudósnemzedék. A külföldre és a gyakorlatba áramlás kiélezte az utánpótlás régóta megoldatlan szerkezeti és ösztönzési kérdéseit. A Ph.D. képzés több ok miatt nem váltotta be azt a reményt, hogy a rendszeresebb forma révén termelődik ki az új élcsapat.

A tudomány szempontjából bizonyára aggasztó, hogy ahol még folyik hazánkban a közgazdasági kutatás, az kimondottan más érdekű, profilú, irányultságú intézmények részlegein vagy rövid távú, egyszeri projektfinanszírozás keretében történik. Így sem a kutatás szabadsága, öntörvényűsége, sem kellően hosszú ideig történő stabil végbevihetősége nincs biztosítva. Alapkutatás híján nincs mit alkalmazni; elméleti lépéstartás nélkül pedig csak a régi termékek, régi eljárások reprodukciójára futja. Ez - mint minden mérnök, számítástechnikus és színigazgató tudja - a lemaradás és az önfelszámolás biztonságos útja, előre jelzésének kockázata nulla.

A XXI. század kihívása tehát a magyar közgazdaságtant a következő feszültségtérben éri. Egyfelől már jelen van a világpiacra, másfelől utánpótlása egy olyan oktatási rendszerből érkezhette, amely létrehozta már az angolszász országok mezítlábas - red brick - egyetemeit, de „elfelejtette” - netán költségvetési érdekből megtakarította - az elit egyetemeit. Márpedig ezekről az idézett impakt faktoros felmérés szerint a közgazdaság-tudományi cikkek nem kevesebb mint kétharmada származik. Ez nem több mint 40, főleg amerikai egyetem, ahol az egyetemi vezetés sikermutatója nem a diáklétszám. A világbanki intelmek és a minisztériumi kényelem ellenében ezek gyakorta kicsi, a doktori szinten bizonyára nem tömegtermelő intézmények.

Magyarországon az ezredfordulón nincsenek - és a mai pénzügyi és oktatásfejlesztési feltételek mellett -, nem is lehetnek ilyen állami intézmények. Azaz: miközben az ajtók kinyíltak, a kereslet immár adott lenne, a kínálat egyszerűen nem tud létrejönni.

Talán nem nagyon doktriner tehát az a fölvetés, hogy a magyar közgazdaságtan jövőjét is a kínálatioldali-megközelítés tudná kiteljesíteni. A humán tőke szerepének felismerése hozhatná létre a jövőben azokat az intézményeket, amelyek révén a kínálat a tudományos életben is alkalmazkodhatna.

Csaba László

Hol a mainstream mostanában?

„Publikálj vagy pusztulj!” (publish or perish) szól az észak-amerikai egyetemek egyik közkeletű arany szabálya, és így értelmezhetjük Valentinyi Ákosnak a magyar közgazdaság-tudomány számára küldött üzenetét (BUKKSZ, 2000. Nyár). Pontosabban: publikálj a „top five”-ban, de legalább a kilenc „core journal”-ben, vagy különben a közgazdaság-tudomány nemzetközi közösségében a páriák közé szorulsz. Az írás olvastán van miért magunkba szállunk, egyetemi oktatóknak és az akadémiai intézetek kutatóinak egyaránt. Valentinyi a fejünkre olvassa, hogy publikációs teljesítményünk - egy-két kivételtől, elsősorban Kornai Jánostól eltekintve - gyatra, tehát keveset publikálunk, még kevésbé külföldi vagy idegen nyelvű folyóiratokban. És ha mégis megteesszük, csak a harmad-negyedvonalbeli folyóiratokig jutunk el. Továbbá, publikációink csak csekély nemzetközi visszhangot váltanak ki: legtöbbünk külföldi folyóiratokbeli idézettsége igen mérsékelt, és döntően a nyugati közgazdászok egy viszonylag szűk csoportjára, a szovjetológus/tranzitológus körre korlátozódik. Hihető a szerző diagnózisa? Természetesen! Az általa közölt táblázatok adatai és az azokat kiegészítő információk alapján az iménti állításokat nehéz lenne vitatnunk. Hogyan jutottunk, mi, magyar közgazdászok, idáig? Valentinyi elmélete szerint a magyarra való tényezőket a közgazdaság-tudomány nyugati - elsősorban észak-amerikai - és magyarországi piaca közötti intézményi, szerkezeti különbségekben lelhetjük fel. Ezek a különbségek részben létrehozták a kétfajta piac szereplőinek eltérő érdekeltiségi, motivációs rendszerét. Ugyanakkor a különböző érdekeltiségi és motiváltaságú piaci szereplők maguk is hozzájárultak a kétféle piac közötti különbségek felerősödéséhez. A szerző következtetései: a magyar közgazdaság-tudomány a nemzetközi tudomány perifériáján vegetál. És ha nem változik olyan irányban a hazai közgazdaság-tudomány piacának intézményrendszeré, ami a piaci szereplőket komolyabb nemzetközi publikációs teljesítményekre ösztönözné - magyarán: ha az oktatók és a kutatók nem kapnak (sokkal) több pénzt a magas minőségű nemzetközi publikációs teljesítményeik elismeréseként -, akkor a magyar közgazdaság-tudomány a periférián is marad. Valentinyi következtetése is meggyőzően hangzik. Tehát: ha egy piacon nem fizetik meg a nemzetközileg elismert tudományos teljesítménynek a nemzetközi piacon szokásos, de legalább a szerény hazai teljesítmények díjazásánál lényegesen magasabb ellenértékét, sőt: a hazai piac a nemzetközinnél magasabbra értékeli bizonyos hazai teljesítményeket (pl. a gazdasági, gazdaságpolitikai tanácsadást), akkor a piaci szereplők közül kevesen vállalják a nemzetközi teljesítmények eléréséhez szükséges ráfordítások terheit. Ha a szerző diagnózisa elfogadható, elemzése meggyőzőnek tűnik, és a következtetéseit sem tudjuk elvetni, miért van mégis olyan érzése az olvasónak - nekem legalábbis -, hogy valami nincs egészen rendjén Valentinyi írásával? A továbbiakban három témakörrel foglalkozom, amelyek kapcsán hiányérzetem, illetve vitakoznivalóm támadt a szerző cikkének olvastán. Az első témakör a magyar közgazdaság-tudományban a nemzetközi mezőnyben történt elhelyezését érinti. A második a hazai és a „nyugati” (elsősorban észak-amerikai) tudományos piac intézményeinek és működésének leírását, illetve összehasonlítását foglalja magában. Végül, a harmadik - és számomra a legfontosabb - kérdés: amikor Valentinyi az úgynevezett „főáramlat” (mainstream) közgazdaságtanra hivatkozva provinciálisnak látja és láttatja a magyar közgazdaság-tudományt, akkor maga is nem szűklátókörűen és elfogultan viszonyul-e a „mainstream”-hez?

A magyar közgazdaság-tudomány a nemzetközi mezőnyben

Valentinyi joggal mutat rá, hogy az MTA Közgazdaság-tudományi Bizottságának (MTA KTB) 1999. eleji értékelése a magyar kutatók-oktatók tudományos teljesítményéről nem felel meg az ismert tényeknek. Szemben az MTA KTB állításával, a magyar elméleti közgazdászok publikációkban mért teljesítménye az országot az európai mezőnyben hátrébb helyezi el, mint ahová Magyarországot a gazdasági fejlettségi szintje besorolja az európai országok között. Az MTA KTB tehát tévedett, de azzal, hogy Valentinyi saját állítása bizonyítékaként, minden további elemzés nélkül fogadta el a European Economic Review-ban megjelent adatokat,¹⁵ maga sem gyakorolta a kutatótól elvárható pontosság és alaposág erényeit.

Ha azt akarjuk vizsgálni, hogy Magyarország elmaradottsága nagyobb-e a közgazdaság-tudomány nemzetközi piacán mért teljesítményekben, mint a gazdasági fejlettség szintjében, akkor illik feltenni magunknak azt a kérdést (is), hogy a két, összehasonlítani kívánt jelenség alakulásában milyen időbeli késleltetési tényezők érvényesül(het)nek. Konkrétabban: az 1989-90-es politikai és gazdasági rendszerváltozást - tehát a „trendvonal megtörését” - követően mennyi időbe telik, amíg a gazdaság túljut a transzformációs válságon, illetve mekkora a tudományos kutatás átalakulásának időigénye? Természetesen ez utóbbi késleltetési idő jóval nehezebben meghatározható és mérhető, mint a piacgazdaságra történő áttérés időigénye, de a mérés - legalábbis elvileg - nem tűnik lehetetlennek.

Ebben az írásban nem vállalkozom mélyebb elemzésre, csak néhány szempontot említek. A késleltetési idő meghatározásakor számításba vehetjük a közgazdászképzés átalakulásának időigényét, a megtanult új ismeretek kutatásban történő alkalmazásához szükséges tanulási-adaptációs időt, a kutatások tárgyának és piacának átalakulási idejét. (Ezek persze nem diszjunkt halmazok!) Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy az 1990-es évet megelőzően az angol nyelv oktatása és tanulása messze nem volt olyan széles körű, mint a nyugati országokban. Így az angol nyelv kellő ismeretének hiánya már önmagában számos magyar kutatót elzárta a külföldi publikálási lehetőségektől.

Ha a közgazdasági kutatások nemzetközi felzárkózásának időigényét komolyan vesszük, akkor az 1986-99 közötti időszak magyar publikációs teljesítményeit inkább a Franco-, illetve a Salazar-rezsimtől éppen megszabadult, tehát az 1970-es évek közepi-végi, 1980-as évek eleji spanyol és portugál publikációs teljesítményekkel, mint az 1990-es évek végi spanyol, portugál vagy osztrák teljesítményekkel célszerű összehasonlítani. Azt meg végképp nehéz bizonyító erejű érveként elfogadnunk, amit Valentinyi egy lábjegyzetében közöl: „Kovács János részletesebb elemzése szerint a kelet-európai közgazdászok munkái nem igazán jók.” (146. old. 15. jegyzet)

A magyar oktató és kutató közgazdászoknak is létezik olyan csoportja, amely számára a rendszerváltozás tudományos fejlődésükben nem jelentett „trend-törést”, vagy az - ebből a szempontból - kevésbé érintette őket, mint a többiek: ők a 30 és 45 év közöttiek. Ebből a csoportból az oktatással és/vagy kutatással foglalkozók közül szép számmal - az idősebb korosztályokénál lényegesen nagyobb arányban - szereztek Ph.D.-t nyugati, elsősorban észak-amerikai egyetemeken, illetve tanultak, majd tanítottak ott egy vagy több évig. Őket tehát az oktatás és a kutatás rendszerváltozással összefüggő átalakulásának időigénye nem, vagy kevésbé érintette. Közülük többen külföldön is maradtak, de számosan visszatértek. A Valentinyi által a magyar publikációs teljesítményekről felvázolt kép akkor lett volna realitásosabb és teljesebb, ha az említett

csoport teljesítményeiről külön is közölt volna adatokat.

A közgazdaság-tudomány magyar és nemzetközi (észak-amerikai) piaca

Bárhogyan forgatjuk is a dolgot, nem tagadhatjuk, hogy a magyar oktató-kutató közgazdászok összességének nemzetközi publikációs teljesítménye nem jelentős mértékű, és többnyire nem magas színvonalú. Ezt a táblázatokban közölt adatok jól szemléltetik, az adatokhoz fűzött értelmező kiegészítések - például a külföldi folyóiratok rangsoráról - még meggyőzőbbé teszik és a hazai közgazdaság-tudományi kutatások intézményi környezetéről - ezen belül a kutatási és publikációs teljesítmények formális-adminisztratív értékelési rendszeréről - írottak hihetően magyarázzák. Valentinyi hitelesen mutatja be a hazai tudományos piacot, mint olyan intézményt, amely gyakorta nem a tényleges, hanem a formális, a tudományos minősítéssel összefüggő teljesítményeket díjazza. Ez a piac valóban nem versenyzői, hanem tudományos és/vagy oktatási pozíciókhoz kötött adminisztratív monopóliumok terepe. A hazai piac nem kapcsolódik szervesen és nem kapcsolódik nagyon sok intézményi szalon keresztül a nemzetközi tudományos közösséghez és piacokhoz. A tudományos piacról jelentős az átszivárgás a gazdasági szakértés/tanácsadás mezejére, mert ez utóbbi piaci szegmens a teljesítményeket magasabb összegekkel honorálja. A hazai tudományos kutatás tekintélye alacsony.

Az előbbiekhöz hozzáteszek még egy - szintén intézményi adottságokból fakadó - tényezőt. A magyar közgazdaságtani felsőoktatásban viszonylag rövid idő alatt igen nagy mértékben nőtt a hallgatók száma. Ezzel az egyetemek gazdasági-pénzügyi megerősödése nem tartott lépést. Az egyetemeken „tömegtermelés” folyik, az oktatók többsége túlerhelyt. Így munkájának sikerkritériuma nem is lehet a nemzetközi publikációs teljesítmény. Paradox módon a publikációs és az oktatói teljesítmény egymással éppen ellentétes irányban mozognak. Azok képesek többet publikálni, akik nem keresett szakokon vagy tudományterületen oktatnak, mert ekkor alig, vagy egyáltalán nem terhelik őket oktatási feladatok. Amikor a San Diego-i californiai egyetemen tanítottam, a kurzusomra 24 hallgató járt, és ez ott nagy létszámú csoportnak számított. Most, a veszprémi egyetemen egy félévben 180 és 350 közötti hallgatónak oktatok, tehát előadást és szemináriumot tartok, írásban és szóban vizsgáztatok, adminisztrálok...

Valentinyi a magyar tudományos piac hiteles képével szembeállítva mutatja be a nemzetközi (észak-amerikai) tudomány piacát, illetve annak idealizált képét. Ezen a piacon nagy számú résztvevő versenyez. A piaci belépés monopolista eszközökkel nem korlátozott. Valentinyi egyetlen korlátot említi: a matematikai apparátus alkalmazásának megkövetelését. (Ennek jelentőségére még visszatérek.)¹⁶ A jelentős folyóiratokban történő publikálás kritériuma a tényleges tudományos teljesítmény, amelyet az elfogulatlan és a teljesítmény objektív megítélésére képes lektorok, illetve szerkesztőségek értékelnek. És ha valakinek sikerül a vezető folyóiratok valamelyikében publikálnia, jól fizető egyetemi/kutatói álláshoz juthat. A teljesítmény mértéke és színvonala és annak pénzben, presztízsban kifejezett értéke között igen szoros a kapcsolat. Valentinyi megemlíti, hogy néha a lektorok is „mellényúltak”, amikor később klasszikussá vált írásokat is elutasítottak, de azért összességében a lektorálás intézménye jól működik. A közgazdaság-tudomány nemzetközi (észak-amerikai) piaca tehát erősen megközelíti a tökéletes versenyzői piacot.

Aki fellapozza a Valentinyi által is említett vezető amerikai folyóiratokat, annak feltűnik, hogy az írások túlnyomó többsége egy-egy több matematikai modell köré szerveződik. A cikkek olvastán az embernek gyakran az a határozott benyomása támad, hogy a matematikai modell vezet a közgazdasági mondanivalót, nem pedig fordítva. Valentinyi ennél semlegesebben fogalmaz, amikor arról ír, hogy a publikációk „az absztrakt, egységes módszertani elveken nyugvó kutatások” termékei. Megemlíti viszont, hogy „...a folyóiratok elsősorban a tudományos kommunikáció csatornáit, hanem a kutatás minőségét értékelő intézmények”. Továbbá: „A folyóiratok szerkesztői lényeges befolyást gyakorolnak arra, milyen kutatásokat érdemes folytatni és milyeneket nem.” Mindezeket a szerző inkább érénynek, mint tökéletlenségnek tekinti. Véleményem szerint viszont az általa is említett tények kétségessé teszik, hogy az észak-amerikai tudományos piac objektív módon és az ehhez szükséges ismeretek birtokában kizárólag a tudományos teljesítményeket értékeli-e.

Nem ismerem elég jól az amerikai tudományos piacot. De nézzük, mit mondanak róla az ott működő amerikai kutatók!¹⁷ Deirdre McKloskey a következőképpen jellemzi a piacon uralkodó tudományos irányzatot: „Egy ilyen módszertan [a Valentinyi által említett mainstream - M. I.] alkalmazásakor nem számít, hogy az érvelés gazdag-e, lényeges-e vagy meggyőző-e. A haszonelvű etika bizonyos maradványaival, látványosan lényegtelen statisztikai tesztekkel, valamint a pozitívizmus és a behaviourizmus legősibb tankönyveiben őrzött bizonyítási szabályokkal táplálnak bennünket.”¹⁸ McKloskey állítása szerint a piacot domináló irányzat még határozottabb érvényesülése esetén például Ronald Coase - a Nobel-díjas - feltűnése lehetetlen lett volna.

Vagy ugyanő kicsit később: „A közgazdaságtan elemzési technikáiról íródott könyvek már felszínesen sem érthetőek meg a hétköznapi emberek számára és a fiatal közgazdászok sokszor túlértékelik a szűken értelmezett és gyakorta korlátozott technikai képességeket. [...] Matematizált beszédmódjokkal együtt a közgazdászok magukévá tettek egyfajta keresztres lovagi hitet, filozófiai doktrínák egy halmazát, amely hajlamossá teszi őket a fanatizmusra és az intoleranciára. [...] A keresztres lovagi hit gyakorlása közben a doktrínák szertartássá merevedtek, és ezek a doktrínák most számos papot, püspököt és székesegyházat támogatnak ügyködésükben.”¹⁹

Valóban kizárólag a tudományos teljesítmények színvonala befolyásolja a lektorokat és a szerkesztőségeket a publikációs döntésekben? Frank T. Denton erről így ír: „Ahhoz, hogy a meggyőzés sikeres legyen, nem elégséges, ha az érveinket megfelelően építjük fel. Az érvelést el is kell juttatnunk azokhoz, akiket meg akarunk győzni. Régóta él a felismerés, hogy a hipotézisteszteket tartalmazó írások közléséről születő döntéseket nagy valószínűséggel befolyásolja maga a teszt eredménye.”²⁰

Félreértés ne essék! Nem állítom - és amerikai szerzők véleménye alapján sem hiszem -, hogy az amerikai tudományos piac agyonmanipulált, agyonmonopolizált. Csak azt vonom kétségbe, hogy a piac valóságos működése megfelel a Valentinyi által festett idealizált képnek. Az amerikai tudományos intézményrendszer - ismereteim szerint is - jobban segíti a tudományos teljesítmények születését, mint a magyar. De nem piaci tökéletlenségektől, piaci hibáktól és gyakorta monopolisztikus versenyre utaló jelektől mentesen segíti.

A közgazdaságtan fő áramlata - többféle nézetben

Az amerikai közgazdaságtan a tudomány élvonalát képviseli. Az amerikai tudományos piacon iskolák, irányzatok sokasága él

és publikál egymás mellett. Az irányzatok közül azonban kiemelkedik egy - a „mainstream” -, amely meghatározó súlylyal van jelen a vezető folyóiratokban. A főáramlat - maga is többágú folyam - némi leegyszerűsítéssel a neoklasszikus közgazdasági iskolára épül, abból áramoltatta ki különböző „mellékfolyóit”. Nem meglepő tehát, ha a vezető folyóiratok publikációs döntéseiben az egyik fő szempont az írásnak a főáramlathoz való viszonya és különösen a főáramlat által használt technikai - matematikai, ökonometriai - apparátus ismerete és alkalmazása. Mindebből az alábbi következtetésekre juthatunk: A főáramlat testesíti meg a közgazdasági tudást, a tudományosságot, vagy legalábbis annak mércéjét. Ha egy írás matematikailag helyesen felépített, akkor közgazdasági mondanivalója érvényes (igaz), sőt lényeges. Ha az ökonometriai elemzés eredményei statisztikailag szignifikánsak, akkor ezek az eredmények lényeges közgazdasági mondanivalót közölnek. Az utóbbi másfél évtizedben az amerikai (és nyugat-európai) közgazdászok sora vetette fel és elemezte igen mélyrehatóan azt a kérdést, hogy valóban megkérdőjelezhető-e a főáramlat tudományos jelentősége, értékmérő szerepe. Azt általában nem vitatták, hogy - a klasszikus közgazdaságtant követően - a neoklasszikus közgazdasági iskola volt egyedül képes átfogó és koherens gondolati rendszert alkotni a (piac)gazdaságok működésének magyarázatára. Azt azonban már többen kétségbe vonták, mennyire meggyőző és eredeti ez a magyarázat. A tudománynak a neoklasszikus iskolán nevelkedett néhány kiemelkedő egyénisége is egyre fojtogatóbbnak érezte a hagyományos doktrínákat, és igyekezett kitörni kereteik közül. McKloskey a mainstreamről érzelmeiktől sem mentesen mond véleményt: „A főáramlathoz tartozom, és boldogan lebegnék azon, ha egy szikrányi értelme is lenne. De a közgazdaság-tudomány főáramlata, attól tartok, a kisfiúk játékává vált a homokozóban.”²¹ Ne higgyük, hogy McKloskey matematikaellenes, vagy a szigorú módszertant ellenzi! Éppen ellenkezőleg: maga is igen jártas a matematikai, ökonometriai módszerekben. Csak éppen nem fogadja el, hogy a matematikai metaforákba öltöztetett neoklasszikus iskola az igazi és egyetlen közgazdaságtan.

Philip Mirowski egész könyvet szentelt a neoklasszikus közgazdaságtan ontogenezisének leírásának.²² Kimutatja, hogy az 1870-80-as években a neoklasszikus közgazdaságtan gyakorlatilag lemásolta az 1840-60-as évek fizikájának energiamodelljét, az energia helyébe a hasznosságot állítva. A hasznosságelmélet - a neoklasszikus elmélet lelke - nem más, mint a fizikában az energiamezők elmélete. A „kétféle” elmélet módszertanában is sok a közös. A lagrange-i és a hamiltoni egyenletek szinte változtatás nélkül kerültek át a közgazdaságtanba. Az energiaelmélet átvétele analógiák mentén történt, nem pedig a közgazdaságtan tárgyának - az emberek gazdasági viselkedésének - alapos elemzése eredményeként. Mirowski szerint a közgazdaságtannak mindig keményen kellett küzdenie tudományos elismertetéséért, miközben a fizikát a XIX. század második felében a minden emberi tapasztalatot magyarázó tudományként kezdték elfogadni. A neoklasszikus közgazdászokat az irigység hajtotta a fizika felé. „A neoklasszikusok azáltal akartak tudományossá válni, hogy mellőzték, amit a fizikusok és a filozófusok prédikáltak, és azzal akarták átvágni a gordiuszi csomót, hogy közvetlenül lemásolták, amit a fizikusok tettek. A tudománynak nem létezhet gyakorlatiasabb definíciója, mint a következő: Másold a sikert!”²³

Mirowski arra is rámutat, hogy az első neoklasszikus közgazdászok derékhadja a természettudományok felől érkezett. De abból az irányból jöttek a következő évtizedek is. Különösen erőteljessé vált a fizikusok, mérnökök és más természettudósok beáramlása a közgazdaságtanba az 1929-33-as nagy válság után. A meglepő dolog viszont az, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan megragadt az 1860-as évek fizikai modelljeinél, és nem vette át a termodinamika, a kvantummechanika, a káoszelmélet és az általános relativitáselmélet eredményeit vagy legalábbis elemeit. Beemelte a módszertan tárházába a modern fizikában használt magasabb szintű matematikai formalizmus egyes elemeit, de „...a neoklasszikus közgazdaságtan továbbra is egy kb. 1860-as évtizedű fizikai metafora madárijesztőjével élt frigyben”.²⁴

A neoklasszikus iskola újabb és újabb évtizedei egyre magasabb szintű matematikai tudással érkeztek. „Milyen könnyű is volt neoklasszikussá válni, ha rendelkezél a matematikai fizikusi háttérrel. Rendelkezésként álltak a bevett módszerek a potenciális és a kinetikus energia elemzésére, amelyek csak arra vártak, hogy teljes terjedelmükben beemeljék őket a közgazdaságtanba. [...] Élvezet volt fiatalnak és matematikai tehetséggel megáldottnak lenni, mihelyt megvilágosodott előtted, hogy már láttad ezt az egészet valahol, valószínűleg a géptan 14a kurzusban. Csak elő kellett ásnod a régi jegyzeteidet.”²⁵

Mielőtt bárki félreértené: az idézett írások nem a matematika közgazdaság-tudományi alkalmazása ellen íródtak. Ezeket a műveket nem olyan emberek írták, akik már az érettségien megbuktak matematikából. Éppen ellenkezőleg! Nagyon is biztos kézzel használják a matematika legkifinomultabb részeit is. Csak éppen rájöttek arra, hogy a mégoly kifinomult matematikai módszerek alkalmazása sem helyettesítheti a közgazdászok gazdaságról szóló gondolatait. Kínomlyan veszik azt - amit egyébként több amerikai közgazdaságtani kézikönyv is tartalmaz -, hogy a közgazdaságtan az emberek, embercsoportok gazdasági viselkedésével foglalkozó empirikus diszciplína. Természetesen azt is látnunk kell, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan említett kritikusi maroknyi csoport a főáramlat hatalmas nemzetközi hálózatához képest. Úgy is fogalmazhatunk, hogy „nem a kritikusok fújják a passzátszelet”, hanem inkább a főáramlat képviselői. Ettől azonban még érdemes elgondolkoznunk arról, mit is mondanak a közgazdaság-tudomány művelőinek és művelőiről ezek a kritikusok. Az idézett szerzők azt állítják, hogy a tudomány nem az igazság kinyilatkoztatása, hanem az a mód, ahogyan a gondolkodó kutató ember magyarázza a megfigyelt jelenségeket. A tudományos tevékenység az eszmék cseréjéről, a párbeszédről, a mások meggyőzésére való törekvésről szól. A matematikai elemzés módszereinek gazdag tárháza a kutató közgazdászok gyakran nélkülözhetetlen és rendkívül hasznos eszközeit tartalmazza. De a matematikai eszközök maguk nem azonosak a közgazdaság-tudománnyal. Ezek az eszközök még csak nem is határozhatják meg a közgazdászok elemzési terepeit és mondanivalóját. A magyar közgazdászoknak is szükséges és érdemes elsajátítaniuk és magas szinten alkalmazniuk a matematikai módszereket, hogy használhassák, amikor azok szükségesek és hasznosak. A matematikai eszközök ismerete segítheti a magyar közgazdászok nemzetközi kommunikációját is. De ettől önmagában még nem lesznek jó közgazdászok.

Major Iván

Levélfiróink Valentinyi Ákos A tudomány piaca és a hazai közgazdaságtan (BUKSZ, 2000. Nyár, 144-150. old.) című írására reagálnak.